

Působení vládní delegace a Velitelství osvobozeného území na Zakarpatské Ukrajině – představy a realita

doc. PhDr. František Hanzlík, CSc.

Již v průběhu války se v mnohém rozhodovalo o podmínkách budoucího zápasu o charakter vývoje v osvobozené republice. Jak výsledky střetnutí na frontách 2. světové války, tak i zápas jednotlivých složek čs. domácího i zahraničního odboje o koncepci poválečného uspořádání našly svůj odraz ve vývoji v osvobozené republice. Od samého počátku války můžeme sledovat konfrontaci názorů čs. londýnské emigrace a moskevského vedení KSČ na různé otázky. Londýnská emigrační vláda předpokládala obnovu osvědčeného politického systému předmnichovského Československa, včetně mocenských složek, očištěných od osob zkompromitovaných jakýmkoliv způsobem spoluprací s okupačním režimem. Komunistická strana Československa naopak spojovala zcela jednoznačně boj proti fašismu za národní osvobození s bojem za získání politické moci nebo alespoň s vytvořením výhodných podmínek pro její získání v následujícím období.

Ve své praktické činnosti se KSČ řídila teorií marxismu-leninismu. Její součástí jsou i různé varianty uchopení politické moci, včetně použití násilí. Proto ve svých koncepcích převzetí politické moci věnovali komunisté vždy náležitou pozornost mocenským a především ozbrojeným složkám. K nim řadili především armádu a bezpečnostní složky, podřízené ministerstvu vnitra. Ani v armádě ani v ozbrojených složkách ministerstva vnitra se jim však v období předmnichovské republiky nepodařilo získat jakýkoliv vliv. V tomto smyslu, paradoxně rozbitím republiky, okupací zbytku Československa a vypuknutím 2. světové války vznikla situace, kterou mohli komunisté využít i k vytváření příznivých podmínek pro následné uchopení moci. V důsledku vnějších souvislostí došlo k rozbití relativně stabilního politického systému, ve kterém byla šance komunistické strany na získání politické moci minimální.

Po okupaci Československa a vzniku 2. světové války se vytvářejí v zahraničí dvě centra čs. zahraničního odboje. Na Západě i přes určité peripetie stanul v čele nekomunistického odboje dr. Edvard Beneš.¹ V Sovětském svazu vzniká z vedoucích činitelů KSČ, kteří odešli do SSSR v souvislosti s vývojem v republice v letech 1938 - 39 a z čs. komunistů pracujících pro Komunistickou internacionálu skupina známá pod označením moskevské vedení KSČ. Vůdčí osobností této skupiny se stává K. Gottwald.

Bezprostředně po vzniku války 1. září 1939 se klíčovým problémem čs. zahraničního odboje stává otázka budování našich zahraničních vojenských jednotek. Tímto okamžikem také začíná zápas o prosazení určité koncepce budování nové armády a jejího důstojnického sboru. Představy vedoucích činitelů čs. londýnské emigrace a zahraničního vedení KSČ se výrazně lišily. Za situace, kdy bylo území republiky okupováno fašistickým Německem, však za prvořadý úkol považovalo jak moskevské vedení KSČ, tak i londýnská emigrační vláda její osvobození a obnovení státní suverenity. Tato skutečnost se stala faktorem, jež umožňoval do určité míry sjednocení úsilí obou stran k dosažení výše uvedeného cíle. Zároveň se však mezi nimi projevovaly rozdíly v názorech na obsah a charakter domácího i zahraničního odboje, na zahraničně-politickou orientaci a na případné poválečné uspořádání poměrů v osvobozené republice.

Důležitá jednání o poválečném uspořádání poměrů v osvobozené republice mezi prezidentem E. Benešem a moskevským vedením KSČ proběhla při jeho návštěvě v Moskvě v prosinci 1943 při příležitosti podpisu československo-sovětské spojenecké smlouvy. Za Komunistickou stranu Československa se jednání účastnili Klement Gottwald, Rudolf Slánský, Jan Šverma a Václav Kopecký. V mnohých otázkách dosáhli partneři v jednání vzájemné shody. Zůstalo však také nemálo problémů, na jejichž řešení měl prezident E. Beneš zcela odlišné názory než vedení KSČ. Jednalo se například o hodnocení postupu prezidenta v období mnichovské tragédie, přiznání národní svébytnosti slovenského národa a postavení Slovenska v osvobozené republice. Komunisté odmítli také nabídku prezidenta, aby vyslali své zástupce do londýnské vlády s tím, že nemohou nést spoluodpovědnost za dosavadní politiku vlády.

Vedení komunistické strany trvalo striktně na stanovisku, aby londýnská emigrační vláda podala před návratem do vlasti demisi.² Účastníci rozhovorů se shodli také na stanovisku, že o složení nové vlády i vládním programu se rozhodne na jednání čelních představitelů politických stran, které se za války podílely na protifašistickém odboji. Shoda panovala i v názoru, že základ nové vlády mají tvořit zástupci bloku tří socialistických stran /komunistů, sociálních demokratů a národních socialistů/ a strany lidové.

Úspěšný postup sovětských vojsk na východní frontě k našim hranicím na jaře roku 1944 ukazoval, že lze v dohledné době předpokládat zahájení osvobozování Československa. Bylo to však ještě v době, kdy jednání o konstituování nové vlády a příprava vládního programu nebyly na pořadu dne. Za této situace se jak londýnská emigrační vláda tak

i moskevské vedení KSČ snažily vytvořit podmínky k tomu, aby se vývoj situace na osvobozeném území ubíral podle jejich představ.

Nereálné se za této situace ukázaly představy londýnské vlády o uspořádání poválečných poměrů na domácí půdě. Londýnská vláda již v průběhu války v letech 1942 - 1943 připravovala opatření k postupné konsolidaci situace na osvobozených územích. Předpokládala na přechodnou dobu existenci branné pohotovosti státu, obnovení funkce státní správy a následné uskutečnění svobodných a demokratických voleb. K plnění úkolů na osvobozeném území organizovala vláda v Anglii kurzy důstojníků našich vojenských jednotek. Předpokládala, že s jejich pomocí obnoví demokratický politický systém, který se osvědčil v období předmnichovské republiky. Proti těmto snahám se ostře stavělo moskevské vedení KSČ a obvinilo londýnskou vládu z přípravy vojenské diktatury.

Rozhodující výhodou moskevského vedení KSČ byla jeho podpora Sovětským svazem. Na druhé straně také čs. komunisté respektovali uplatňování vlivu Sovětského svazu na osvobozených územích, které SSSR považoval za „svaté právo“ jednoho z vítězů nad fašismem. Skutečností zůstává, že jistou míru uplatňování vlivu SSSR na poválečný vývoj v republice akceptovali také představitelé všech nekomunistických politických stran.

Vzhledem k očekávanému zahájení osvobozování československého území byla v Londýně dne 8. května 1944 podepsána mezi čs. emigrační vládou a vládou SSSR **Dohoda o poměru mezi československou správou a sovětským vrchním velitelem po vstupu sovětských vojsk na československé území.** /3

Dohoda řešila v obecné poloze uspořádání poměrů na osvobozeném území. Podle ní měl v pásmu válečných operací na československém území nejvyšší moc a odpovědnost vrchní velitel sovětských (spojeneckých) vojsk. V článku 2 zmíněné dohody je uvedeno: „*Bude jmenován československý vládní delegát pro osvobozené území, jehož úkolem bude: a) uspořádat a vést podle československých zákonů správu na území zbaveném nepříteli;*

b) znovu tam zřídit československou brannou moc;

c) zajistit účinnou součinnost československé správy se sovětským (spojeneckým) vrchním velitelem a zejména dávat místním úřadům příslušné příkazy na základě potřeb a přání sovětského (spojeneckého) vrchního velitele. /4

Důležitý z hlediska uplatňování pravomocí na osvobozeném území byl článek 7, ve kterém je uvedeno: „*Všechny osoby, patřící k sovětským (spojeneckým) vojskům na československém území, budou podléhat jurisdikci sovětského (spojeneckého) vrchního*

velitele. Všechny osoby, patřící k československé branné moci, budou podléhat československé jurisdikci. Této jurisdikci podléhá rovněž civilní obyvatelstvo na československém území, a to i tehdy, jde-li o trestné činy, spáchané proti sovětským (spojeneckým) vojskům, leda že byly spáchané v pásmu válečných operací. Tu spadají pod jurisdikci sovětského (spojeneckého) vrchního velitele. V sporných případech bude věc řešena vzájemnou dohodou mezi sovětským (spojeneckým) vrchním velitelem a československým vládním delegátem.“/5

Celkově vytvářel obsah dohody příznivé předpoklady pro obnovení čs. státní správy na osvobozeném území a pro uplatňování pravomocí vlády. O tom byl přesvědčen jak prezident E. Beneš tak i členové čs. londýnské emigrační vlády. Vedení Komunistické strany Československa v Moskvě však intenzivně pracovalo na svojí koncepci uspořádání poválečných poměrů na osvobozeném území. Podrobnou představu vyslovil K.Gottwald ve svém článku **O některých opatřeních na osvobozeném území republiky**, který zveřejnil v **Československých listech** dne 15.května 1944. V uvedeném článku se také objevuje představa komunistů o vytvoření a kompetencích národních výborů na osvobozeném území i zmínka o možnosti národních výborů vytvářet ozbrojené složky (Národní stráž bezpečnosti/) z národně a politicky spolehlivých lidí, které budou určeny k péči o bezpečnost osob, majetku a veřejných zařízení. /6

Když se sovětská armáda přiblížila k hranicím Československa na Zakarpatské Ukrajině, začala se v emigrační vládě projednávat otázka, kdo má být ustanoven do funkce vládního delegáta. Zpočátku vláda jednomyslně počítala s tím, že do funkce bude jmenován stávající ministr vnitra JUDr. Juraj Slávik. Vláda předpokládala, že jeho jmenování do funkce proběhne bez komplikací i z toho důvodu, že je Slovák a proto nebudou námitky ze strany slovenské, protože bude osvobozováno zejména území Slovenska. Jednoznačný odpor proti jmenování Slávika vyjádřili komunisté, kteří argumentovali skutečností, že Slávik již v období předmnichovské republiky vykonával funkci ministra vnitra a měl podíl na potlačování komunistických demonstrací. Vláda se na několika dalších jednáních zabývala otázkou jmenování vládního delegáta pro osvobozená území a dospěla k rozhodnutí, že nejvhodnější osobou bude stávající ministr národní obnovy František Němec. Jeho zástupcem byl jmenován Slovák, státní ministr generál Rudolf Viest./7

Prezident Edvard Beneš si nedělal o možnostech působení vládního delegáta na osvobozeném území žádné iluze. V rozhovoru s Prokopem Drtinou, který se stal rovněž členem vládní delegace k tomu uvedl: „*Ale chci vám též říci, že mám pochybnosti o tom, jak*

vládní delegát politicky dopadne, ať už to bude kdokoliv. Víte, to bude velmi těžká role, to si lze těžko představit, do jakých situací se dostane mezi naší vládou, sovětským velením a domácími politiky, zejména Slováky. ....Já totiž myslím, že ten kdo bude vládním komisařem pro osvobozené území, že na to doplatí, že bude neúspěšný a politicky s pohřbí.“/8

Po jmenování Františka Němce vládním delegátem pro osvobozené území došlo ještě ke komplikacím mezi vládou a Státní radou . Bohumil Laušman a jeho straničtí kolegové obvinili vládu, že se neporadila ve věci vládního delegáta se Státní radou a navrhli aby s vládní delegací na osvobozené území odjeli členové Státní rady, zástupci jednotlivých politických stran. Vláda s tímto návrhem souhlasila. Vládní delegaci tak nakonec tvořilo 22 osob.

Vyřízení cestovních formalit a přípravy k odletu zabraly více než dva měsíce. Dne 8. srpna 1944 přijal všechny členy vládní delegace prezident Edvard Beneš. Území Anglie opustila vládní delegace dne 22. srpna 1944. Po třídní cestě přes Severní Afriku a Teherán dorazila dne 25. srpna 1944 do Moskvy. V průběhu pobytu vládní delegace v Moskvě se pravidelně scházel poradní sbor, který ustavil vládní delegát po dohodě s Klementem Gottwaldem. Jeho členy se stali mimo F. Němce a gen. Viesta také F. Hála, B. Laušman, F. Uhlíř, J. Való, P. Drtina, E. Polák, gen. A. Hasal. Z představitelů pobývajících v Moskvě to byli K. Gottwald, V. Kopecký a plk. H. Píka. /9

Při pobytu v Moskvě v diskusích s představiteli komunistické strany se členové vládní delegace setkali s jejich zcela rozdílnými představami o poválečném uspořádání poměrů na osvobozeném území i s odlišným hodnocením předválečného vývoje. V tomto směru vynikal především Václav Kopecký.

Krátce po přiletu vládní delegace do SSSR vypuklo na Slovensku povstání. Za této situace požádal František Němec dne 3. září 1944 prezidenta E. Beneše o povolení odletu na povstalecké území. Souhlasná depeše prezidenta přišla z Londýna následujícího dne. Delegace v sestavě F. Němec, P. Drtina, gen. A. Hasal a členové Státní rady F. Hála, B. Laušman, F. Uhlíř a J. Való odletěli z Moskvy 22. září 1944. Jejich cílem bylo nejdříve polské Krosno a návštěva 1. čs. armádního sboru, který v té době bojoval spolu se sovětskými vojsky Dukelský průsmyk. Zde se vládní delegace dostala pod ostrý dohled sovětských důstojníků NKVD i příslušníků sboru, kteří s NKVD úzce spolupracovali. I když návštěva vládní delegace u sboru probíhala ještě v době, kdy u sboru neexistovalo vojenské obranné zpravodajství, navštívil delegaci v doprovodu sovětského styčného důstojníka npor. Bedřich

Reicin a upozornil její členy, že jsou pod soustavným dohledem a doporučil jim, aby se chovali rozumně. Tuto skutečnost dokumentuje i řada fotografií uložených ve fotoarchívu VÚA v Praze. Téměř na všech fotografiích, které zachycují buď celou delegaci nebo její jednotlivé členy figurují zároveň Bedřich Reicin, případně mjr. JUDr. Jaroslav Procházka nebo styčný důstojník NKVD mjr. Kambulov. Po několikadenním pobytu na frontě odletěla delegace dne 7. října 1944 spolu s vojáky 2. čs. paradesantní brigády na povstalecké území. Na Slovensko neletěla vládní delegace proto, aby převzala správu osvobozeného území, ale jako návštěva s cílem zjistit skutečnou situaci a informovat prezidenta E. Beneše i čs. londýnskou vládu. V té době již londýnská vláda evidentně ztrácela reálný vliv na vývoj situace u 1. čs. armádního sboru, ale i na vývoj událostí na povstaleckém území, kde převzala veškerou moc Slovenská národní rada. Vládní delegát F. Němec i ostatní členové delegace jednoznačně prohlašovali, že přichází na osvobozené území jako hosté, kteří chtějí svojí návštěvou manifestovat svoje sympatie a podporu povstání. Přesto nebyla vládní delegace na Slovensku přivítána jako zástupce legitimní, byť emigrační čs. londýnské vlády. Stalo se tak až na narychlo svolaném zasedání předsednictva Slovenské národní rady, ale až na základě upozornění členů delegace.

Za svého pobytu na Slovensku měli členové vládní delegace celou řadu rozhovorů s představiteli Slovenské národní rady, reprezentujícími různé politické strany. Jejich výsledkem bylo poznání, že reálná situace se stále více vyvíjí v rozporu s představami londýnské vlády. To potvrdily především rozhovory s představiteli Komunistické strany Slovenska a především s Gustávem Husákem, který v té době vykonával funkci pověřence vnitra. Vzhledem ke zhoršující se vojenské situaci na povstaleckém území a také proto, že část Zakarpatské Ukrajiny již osvobodily jednotky Rudé armády bylo rozhodnuto o přesunu vládní delegace na osvobozené území, kde se měla ujmout svých pravomocí podle československo-sovětské smlouvy ze dne 8. května 1944. Proto dne 23. října odletěla vládní delegace do Lvova. Následující den odletěla většina členů vládní delegace v čele s vládním delegátem pro osvobozené území Františkem Němcem do osvobozeného Chustu. Poměry do kterých se po svém příchodu na Zakarpatskou Ukrajinu dostali a následující vývoj situace plně potvrdil obavy, které vyjádřil prezident Edvard Beneš ve svém rozhovoru s Prokopem Drtinou při příležitosti jmenování vládního delegáta pro osvobozené území. Vládní delegace se dostala do složité, takřka neřešitelné situace.

Vládní delegát i členové delegace byli přesvědčeni o tom, že svojí činností přispějí k obnovení demokratických poměrů, které existovaly v období předmnichovské republiky.

Komunisté naopak v její činnosti spatřovali snahu o obnovení podle nich „buržoazní předmnichovské administrativy“, což považovali za zcela nepřijatelné. Zcela odlišné záměry měl s územím Zakarpatské Ukrajiny Sovětský svaz. Bylo zcela zřejmé, že vážně uvažuje o připojení tohoto území k Sovětskému svazu. Zřejmě pouze jeho předcházející závazek dosáhnout obnovení Československa v předmnichovských hranicích zabránil otevřenému přiřazení Zakarpatské Ukrajiny k SSSR již v této době.

Dne 26. října 1944 vstoupila vojska 4. ukrajinského frontu do Mukačeva a následujícího dne osvobodila metropoli Zakarpatské Ukrajiny Užhorod. Osvobozené území se každým dnem zvětšovalo. Po příchodu vládní delegace do Chustu byl okamžitě zřízen Úřad vládního delegáta. Součástí nové administrativy tvořilo i Velitelství osvobozeného území v čele s gen. Antonínem Hasalem. Úřad vládního delegáta se snažil vytvořit i vládní bezpečnostní orgány a další správní orgány, které měly zajistit plnění úkolů, stanovených v dohodě s 8. května 1944. Do správy vládní delegace bylo předáno 5 osvobozených východních okresů. Od samého počátku působení na Zakarpatské Ukrajině se vládní delegace setkávala s komplikacemi a problémy, které neustále narůstaly až v konečném důsledku její činnost úplně paralyzovaly a nakonec znemožnily.

Ze strany sovětského velení nebyla respektována ustanovení dohody z 8. května 1944. Vojenské ani stávající živelně vzniklé orgány samosprávy nerespektovaly pravomoci uplatňované Úřadem vládního delegáta a Velitelstvím osvobozeného území. Navíc představitelé sovětské armády zcela otevřeně agitovali mezi obyvatelstvem za připojení tohoto území k Sovětskému svazu a vyzývali občany k nastoupení služby v sovětské armádě.

Sovětské velení znemožnilo spojení Velitelství osvobozeného území přímo s londýnským Ministerstvem národní obrany a odmítlo i žádost o možnost přesunu gen. S. Ingra a MNO na osvobozené území.

Na druhé straně byla na území Zakarpatské Ukrajiny od 1. čs. armádního sboru vyslána skupina jejímž velitelem byl npor. Bedřich Reicin. Z Moskvy přijely skupiny pod vedením ppor. I. Turianicu a Weise. Výše uvedené skupiny koordinovaly svoji činnost. Pravidelně se konaly jejich porady v Užhorodě a v Mukačevu. Všechny skupiny měly úzký styk a spojení s gen. Mechlisem, který stál v čele sovětských zpravodajských orgánů nadřízeného sovětského frontu. /10 Vládní delegace neměla žádnou možnost podobnému postupu čelit i z toho důvodu, že neměla žádné spojení z obcemi, ani do Moskvy, případně do Londýna a nemohla vydávat ani žádné tiskoviny. Příslušníci výše uvedených skupin

neuznávali Úřad vládního delegáta ani Velitelství osvobozeného území. Podíleli se na vytváření národních výborů, které byly složeny podle jejich představ v čele s komunisty. Skupina Bedřicha Reicina také zatýkala skutečné i domnělé kolaboranty a zrádce. Její členové včetně Reicina používali při výsleších hrubého fyzického násilí.

Na osvobozeném území vyhlásil gen. Antonín Hasal mobilizaci. Mobilizovanými důstojníky a vojáky měly být doplňovány jednotky 1. čs. armádního sboru. V důsledku prosovětské agitace sovětských vojenských orgánů i skupin čs. komunistů nastupovala však převážná část mobilizovaných do Rudé armády. Situace se stávala neúnosnou. Gen. Antonín Hasal se snažil celou situaci řešit pomocí a cestou Československé vojenské mise v SSSR, v jejímž čele stál gen. Heliodor Píka. Prezident Edvard Beneš oficiálně protestoval u sovětského Vrchního velení již dne 5. listopadu 1944. Rovněž gen. H. Píka žádal Moskvu, aby zabránila přijímání čs. občanů do sovětské armády. Podle ústavy ČSR a tehdy platných vojenských řádů znamenalo nastoupení služby v cizích ozbrojených silách, byť spojeneckých, bez souhlasu vlády spáchání závažného trestného činu. Tento postup mnohých branců, čs. občanů ze Zakarpatské Ukrajiny, sovětské vojenské úřady i přes několikeré další žádosti čs. vlády nejen trpěly, ale často je ke zmíněnému postupu nabádaly. Prezident Beneš, ani gen. H. Píka odpověď od sovětského Vrchního velení nedostali.

Situaci kolem „dobrovolného“ vstupu branců do sovětské armády popisuje ve své zprávě prezidentu Edvardu Benešovi gen. Antonín Hasal. I on protestoval u velitele 4. UF proti přijímání branců do Rudé armády. V odpovědi mu velitel frontu sdělil, že čs. strana nevyslovila proti tomuto postupu protest, protože sám hlásil nábor do Moskvy a nedostal žádnou odpověď. Proto nařídil v náboru pokračovat.¹¹ Podle A. Hasala nastoupilo od konce října do 14. listopadu z okresů, které byly ve správě vládního delegáta do Rudé armády asi 3000 osob. Do všech měst a vesnic ve správě vládního delegáta se rozjeli sovětští agitátoři, důstojníci a poddůstojníci, kteří prováděli nábor pod hesly: „*Vás osvobodila Rudá armáda ne československá, proto je vaší povinností nastoupit do Rudé armády*“, „*V naší armádě se budete mít dobře, v československé špatně*“.¹² Rodinám osob, které vstoupí do Rudé armády byly nabízeny různé potraviny, mouka, cukr atd.

Postupně se nábor stával nedobrovolným a násilným. Pokud nebyli dobrovolníci, musely se připravit seznamy všech osob ve věku od 18 do 40 let, které se musely přihlásit a byly odeslány na sovětské vojenské velitelství.

Vyskytly se i případy, kdy byly prezentační komise československé a sovětské v jednom domě a na stejné chodbě. Ze strany sovětských důstojníků docházelo ke zlehčování československé armády a vyskytly se i hromadné útoky branců odvedených do čs. armády k Rudé armádě. V obci Rachovo dokonce nařídil sovětský velitel města sundat československé prapory a ponechat pouze sovětské. Čs. prapory byly obyvatelům odebírány. Došlo i k různým konfliktům mezi sovětskými vojenskými orgány a čs. důstojníky. Například v Sevljuši byly na rozkaz velitele města provedeny domovní prohlídky soukromých bytů, včetně těch kde bydleli čs. důstojníci a vojáci. Někteří z nich byli dokonce zatčeni a bylo proti nim použito fyzického násilí. Zadržen a odvezen byl dokonce celý civilní soud v počtu 13 osob.

Sovětské vojenské orgány i výše zmíněné čs. vojenské skupiny zasahovaly i do složení národních výborů (NV) i okresních národních výborů (ONV). NV i ONV byly složeny převážně z komunistů. Jejich složení kontrolovaly sovětské vojenské orgány. Například v Chustu si nechal sovětský vojenský velitel předložit seznam členů navržených do NV. Vzhledem k tomu, že seznam neobsahoval dostatečný počet „vhodných“ osob prohlásil tento NV za samozvance a za právoplatný prohlásil jiný.¹³ Proto takto vzniklé NV podporovaly náborovou akci do Rudé armády a agitovaly za připojení Zakarpatské Ukrajiny k SSSR. Podle instrukcí sovětských orgánů pracovala dokonce i pravoslavná církev.

Celou situaci shrnul gen. Antonín Hasal následujícím konstatováním: *„Nějaké protesty z naší strany jsou zatím nemožné. U jednotlivých případů se skoro ani nevezmou na vědomí. Jednou řečená věc sovětskými orgány je jediná a konečná.“*¹⁴

Dne 26. listopadu 1944 se v Mukačevu sešel první sjezd národních výborů Zakarpatské Ukrajiny. Schválil Manifest o sjednocení země se sovětskou Ukrajinou a zvolil Národní radu Zakarpatské Ukrajiny jako vrcholný státní orgán v zemi. Zároveň sjezd uložil Národní radě, aby požádala Nejvyšší sovět Ukrajinské SSR a nejvyšší sovět SSSR o přijetí do svazku sovětské Ukrajiny.¹⁵ Na základě tohoto usnesení Národní rada prohlásila, že v zemi končí pravomoc československého vládního delegáta a jeho civilních i vojenských orgánů. Vládní delegát František Němec se odmítl podřídit rozhodnutí sjezdu a Národní rady, aby do tří dnů vládní delegace opustila zemi. Proto se Národní rada Zakarpatské Ukrajiny obrátila dne 5. prosince 1944 přímo na prezidenta Edvarda Beneše a požádala ho o odvolání vládního delegáta. Sovětská vláda, která měla výrazný podíl na vzniklé situaci alibisticky prohlásila, že je odhodlána důsledně dodržovat dohodu z prosince roku 1943 a respektovat československé

státní zájmy. Fakticky to znamenalo být formálně obnovení Československé republiky v předmnichovských hranicích.

Hnutí za spojení se sovětskou Ukrajinou podporovali i zakarpatscí komunisté, kteří dne 19. listopadu ustavili na stranické konferenci v Mukačevu samostatnou Komunistickou stranu Zakarpatské Ukrajiny. Připojení Zakarpatské Ukrajiny k SSSR podpořilo i moskevské vedení KSČ. Své stanovisko k tomuto problému formulovalo zahraniční byro KSČ ve svém dopise, adresovaném přednostovi oddělení osvětové služby 1. čs. armádního sboru v SSSR dne 21. prosince 1944.

Prezident Beneš i londýnská vláda odmítli požadavky Národní rady Zakarpatské Ukrajiny a Jan Masaryk ve své depeši ze dne 10. prosince 1944 gen. H. Píkovi nařídil pokračovat v mobilizaci do československé armády. Situace vládní delegace se však postupně stala zcela bezvýchodnou. Libovůle sovětských vojenských orgánů i nově vzniklých národních výborů pokračovala. Gen. Hasal žádal, aby Moskva dala vysvětlení, pojmu „operační pásmo“ a dala v tomto smyslu směrnici veliteli 4. ukrajinského frontu. Prorocky vyznělo i jeho konstatování: *„Půjde-li to tak dále, bude celá ČSR v operačním pásmu“*.^{/16}

Ve své zprávě pro gen. H. Píku ze dne 15. prosince 1944 vyjádřil gen. Hasal pochybnosti o významu působení vládní delegaci na osvobozeném území. Proto více méně sám navrhoval ukončení její činnosti. K tomu přímo uvedl: *„Nikdo si nechce vzít na svědomí, že by svou přítomností znemožňoval spolupráci a společný boj.“*^{/17} Z toho vyvodil i závěr - pokud je jeho skupina zbytečná: *„Ať to otevřeně řeknou a my půjdeme.“*^{/18}

Z informací, které obdržel od vládní delegace a od gen. A. Hasala vycházel i gen. H. Píka, když ve své depeši do Londýna ze dne 3. ledna 1945 uvedl: *„Ani demokratický ráz naší ústavy nedovoluje, abychom se stavěli proti vůli národa, který se po první světové válce ze svobodné vůle připojil k ČSR, ale dnes chce jinam. Drasticky řečeno - ruce pryč od Zakarpatské Ukrajiny a bude klid.“*^{/19} Další vývoj situace kolem Zakarpatské Ukrajiny oprávněnost jeho názoru plně potvrdil.

Dne 14. ledna 1945 odejel vládní delegát F. Němec spolu s J. Valem, s londýnskou delegací SNR a s dalšími činiteli do Moskvy. Na jednání s velením 4. ukrajinského frontu dne 18. ledna mu byl nabídnut přesun vládní delegace na osvobozené území Slovenska. Přijetím této nabídky, se kterou vyslovil souhlas i prezident E. Beneš skončilo i formálně působení vládní delegace na Zakarpatské Ukrajině.

Působení vládní delegace přineslo velmi závažné zkušenosti především pro prezidenta Edvarda Beneše, londýnskou vládu a také pro vedoucí činitele nekomunistických politických stran. Jednou z nich byl i problém respektování dohod, které Sovětský svaz během války uzavřel s československou vládou. Vývoj poměrů na osvobozeném území Zakarpatské Ukrajiny, ale tehdy již i na osvobozeném území Slovenska ukázal, že Sovětský svaz je ochoten respektovat podepsané dohody pouze v případě je-li to v souladu s jeho zájmy. V opačném případě zůstávaly podepsané smlouvy pouze cárem popsaného papíru. Také v případě působení vládní delegace na území Zakarpatské Ukrajiny sovětské vojenské i jiné orgány soustavně a v širokém měřítku porušovaly dohodu z 8. května 1944.

Jednou z dalších zkušeností byla i míra podpory Sovětského svazu moskevskému vedení KSČ. Ukázalo se, že při jakýchkoliv jednáních o poválečném uspořádání poměrů v osvobozené republice mají komunisté silného spojence. To jim v následujícím období umožňovalo při jednání se svými politickými protivníky prosadit jejich koncepci.

Příznačné bylo v tomto směru i další řešení problému Zakarpatské Ukrajiny v souvislosti s jejím připojením k sovětské Ukrajině. Faktem zůstává, že ani prezident Edvard Beneš při jednáních se sovětskými představiteli se v následujícím období jednoznačně nepostavil za setrvání Zakarpatské Ukrajiny v rámci jednotného Československého státu. Stejně postoje zaujali i představitelé politických stran, kteří společně rozhodovali o poválečném uspořádání Československa na moskevských jednáních v březnu roku 1945. Důvody, které nebyly veřejně prezentovány však vyplývají z kontextu vývoje situace na Zakarpatské Ukrajině na přelomu let 1944 - 1945 a také z obsahu moskevských jednání o vládním programu a o složení nové vlády. V první řadě to byl jednoznačný zájem SSSR o přičlenění tohoto území k Sovětskému svazu. Ten byl v té době již zcela zřejmý i když ne veřejně proklamovaný. Tuto snahu Sovětského svazu podporovalo i moskevské vedení KSČ a jak ukazuje průběh moskevských jednání o vládním programu již v průběhu války tuto eventualitu se sovětským vedením projednávalo. V této souvislosti je třeba vidět i fakt, že území Zakarpatské Ukrajiny nebylo ani přirozenou součástí předmnichovské republiky jako území Slovenska. Představovalo výrazné odlišnosti jazykové, kulturní, vzdělanostní, ekonomické úrovně i jiné. Moskevskému vedení komunistické strany, prezidentu Benešovi, vládě i představitelům ostatních politických stran bylo zcela zřejmé, že poválečná obnova Zakarpatské Ukrajiny a vyrovnání jeho ekonomické úrovně s ostatními částmi republiky by představovalo vážný ekonomický problém o to větší, že také území Slovenska bylo válečnými operacemi těžce poškozeno. „Tiché“ přenechání Zakarpatské Ukrajiny Sovětskému svazu tak

mohlo přinést vyřešení jednoho složitého problému, který Zakarpatská Ukrajina z tohoto pohledu představovala.

O otázce Zakarpatské Ukrajiny nebyla vedena ani na moskevských jednáních o vládním programu a složení vlády žádná dlouhá diskuse. Klement Gottwald ve svém vystoupení pouze přečetl sdělení mezi Molotovem a prezidentem E. Benešem a oznámil, že bylo vypracováno nové znění kapitoly o Zakarpatské Ukrajině. To všichni, téměř bez připomínek schválili. Nakonec svého vystoupení prohlásil: „*Jsme tady jednotni v tom, že nakonec Karpatská Ukrajina přijde k Sovětské Ukrajině. Diskutujeme jen o otázce kdy a jak a s jakou motivací.*“/20

Ukázalo se, že metody a způsoby jednání sovětských představitelů i činitelů komunistické strany se kterými se členové vládní delegace setkali v průběhu svého působení na Zakarpatské Ukrajině nebyly ničím výjimečným, ale normálním způsobem práce při prosazování jejich politických zájmů. To plně potvrdila blízká i vzdálenější budoucnost.

Poznámky:

- 1) Blíže: Beneš, E.: Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství. Orbis, Praha 1947, s. 73 - 182
- 2) Gottwald, K.: Proti fašismu a válce, za lidovou demokracii a socialistickou revoluci. Svoboda, Praha 1986, s. 189
- 3) Beneš, E.: Šest let exilu a druhé světové války. Praha 1946, s. 483 - 484
- 4) Tamtéž, s. 483
- 5) Tamtéž, s. 484
- 6) Gottwald, K.: Proti fašismu a válce, za lidovou demokracii a socialistickou revoluci. Svoboda, Praha 1986, s. 204 - 211
- 7) Drtina, P.: Československo můj osud. Svazek I, kniha 2, Melantrich, Praha 1991, s. 620
- 8) Tamtéž, s. 619
- 9) Tamtéž, s. 633
- 10) Zpráva gen. A. Hasala pro gen. H. Píku ze dne 15. 12. 1944. AMV, fond 302-1-457/1
- 11) Tamtéž
- 12) Tamtéž
- 13) Tamtéž
- 14) Tamtéž
- 15) Kol. autorů: Vojenské dějiny Československa. Naše vojsko, Praha 1988, s. 497
- 16) Zpráva gen. A. Hasala pro gen. H. Píku ze dne 15. 12. 1944. AMV, fond 302-1-457/1
- 17) Tamtéž
- 18) Tamtéž

19) VÚA Praha, fond Čs. VM v SSSR, č.j. 4026/1944

20) SÚA A ÚV KSČ Praha, fond 100/24, sv. 172, a.j. 1532

PŘÍLOHA

DOHODA O POMĚRU MEZI ČESKOSLOVENSKOU SPRÁVOU A SOVĚTSKÝM VRCHNÍM VELITELEM PO VSTUPU SOVĚTSKÝCH VOJSK NA ČESKOSLOVENSKÉ ÚZEMÍ (8. KVĚTNA 1944)

VLÁDA REPUBLIKY ČESKOSLOVENSKÉ A VLÁDA SVAZU SOVĚTSKÝCH SOCIALISTICKÝCH REPUBLIK

přejíce si, aby poměr mezi sovětským vrchním velitelem a československou správou na území republiky Československé po vstupu sovětských vojsk na československé území byl upraven v duchu přátelství a spojení mezi oběma zeměmi, dohodly se na tomto:

Článek I

Jakmile sovětská (spojenecká) vojska vstoupí v důsledku válečných operací na československé území, nejvyšší moc a odpovědnost ve všech věcech, vztahujících se na vedení války, bude připadat v pásmu válečných operací po dobu potřebnou k provádění těchto operací vrchnímu veliteli sovětských (spojeneckých) vojsk.

Článek 2

Bude jmenován československý vládní delegát pro osvobozené území, jehož úkolem bude:

- a) uspořádat a vést podle československých zákonů správu na území zbaveném nepřítele;
- b) znovu tam zřídit československou brannou moc;
- c) zajistit účinnou součinnost československé správy se sovětským (spojeneckým) vrchním velitelem a zejména dávat místním úřadům příslušné příkazy na základě potřeb a přání sovětského (spojeneckého) vrchního velitele.

Článek 3

Československého vojska, které bude při vstupu sovětských (spojeneckých) armád na československém území v jejich svazku, bude ihned použito na československém území.

Článek 4

Na zajištění styku mezi sovětským (spojeneckým) vrchním velitelem a československým vládním delegátem bude u sovětského (spojeneckého) vrchního velitele ustanovena československá vojenská misie.

Článek 5

V pásmech pod vrchní mocí sovětského (spojeneckého) vrchního velitele budou československé vládní orgány v osvobozeném území ve styku se sovětským (spojeneckým) vrchním velitelem skrze československého vládního delegáta.

Článek 6

Jakmile některá část osvobozeného území přestane být pásmem vlastních válečných operací, československá vláda tam převezme plný výkon veřejné moci a bude poskytovat sovětskému (spojeneckému) vrchnímu veliteli všestrannou spolupráci a pomoc skrze své civilní a vojenské orgány.

Článek 7

Všechny osoby, patřící k sovětským (spojeneckým) vojskům na československém území, budou podléhat jurisdikci sovětského (spojeneckého) vrchního velitele. Všechny osoby, patřící k československé branné moci, budou podléhat československé jurisdikci. Této jurisdikci podléhá rovněž civilní obyvatelstvo na československém území, a to i tehdy, jde-li o trestné činy, spáchané proti sovětským (spojeneckým) vojskům, leda že byly spáchány v pásmu válečných operací. Tu spadají pod jurisdikci sovětského (spojeneckého) vrchního velitele. V sporných případech bude věc řešena vzájemnou dohodou mezi sovětským (spojeneckým) vrchním velitelem a československým vládním delegátem.

Článek 8

O věcech finančních, souvisejících se vstupem sovětských (spojeneckých) vojsk na československé území, bude ujednána zvláštní dohoda.

Článek 9

Tato dohoda vstupuje v platnost ihned po podepsání. Byla sepsána ve dvou vyhotoveních, každé v československém a ruském jazyce. Obě znění mají stejnou platnost.

V Londýně 8. května 1944.

Z plné moci
vlády republiky Československé
úřadující ministr zahraničních věcí
státní ministr

dr. Hubert Ripka, v. r.

Z plné moci
vlády Svazu SSR,
mimořádný zplnomoc.
velvysl. SSSR u ČSR

V. Lebeděv, v. r.

Převzato: Beneš, E: Šest let exilu a druhé světové války. Praha 1946, s. 483 – 484.